

# Przymierze

Fundamentalne założenia  
prawodawstwa małżeńskiego  
Kościoła rzymskokatolickiego  
i Kościołów ewangelickich

Prace Naukowe



Uniwersytetu Śląskiego  
w Katowicach  
nr 3810

Monika Gwóźdź

## Przymierze

Fundamentalne założenia  
prawodawstwa małżeńskiego  
Kościoła rzymskokatolickiego  
i Kościołów ewangelickich

Redaktor serii: Prace Wydziału Teologicznego  
Józef Budniak

Recenzent  
Piotr Majer

# Spis treści

Wykaz skrótów . . . . .	7
Wstęp . . . . .	11
ROZDZIAŁ 1	
Przymierze w <i>Piśmie Świętym</i> . . . . .	17
1.1. Termin „przymierze” . . . . .	17
1.2. Idea przymierza . . . . .	20
1.2.1. Przymierze z Noem . . . . .	22
1.2.2. Przymierze z Abrahamem . . . . .	24
1.2.3. Przymierze z Mojżeszem . . . . .	27
1.2.4. Przymierze z Dawidem . . . . .	30
1.2.5. <i>Księga Jeremiasza, Księga Ezechiela i Księga Ozeasza</i> oraz zawarty w nich opis przymierza . . . . .	30
1.2.6. <i>Nowy Testament</i> . . . . .	35
1.3. Termin „małżeństwo” . . . . .	40
1.4. Idea przymierza małżeńskiego . . . . .	41
ROZDZIAŁ 2	
Małżeństwo w pierwszych wiekach chrześcijaństwa . . . . .	49
2.1. Rozwój teologii małżeństwa do XII wieku . . . . .	49
2.2. Rozwój teologii małżeństwa od XII wieku do XVI wieku . . . . .	55
ROZDZIAŁ 3	
Przymierze małżeńskie we Wspólnotach protestanckich . . . . .	63
3.1. Kościoły ewangelicko-augsburskie . . . . .	64
3.1.1. Marcin Luter . . . . .	65
3.1.2. Małżeństwo w myśli reformatora . . . . .	67
3.1.3. Rozwój ewangelickiej teologii małżeństwa . . . . .	75
3.2. Kościoły ewangelicko-reformowane . . . . .	77
3.2.1. Jan Kalwin . . . . .	78

3.2.2. Małżeństwo w myśli reformatora . . . . .	79
3.2.3. Rozwój ewangelickiej teologii małżeństwa . . . . .	84
ROZDZIAŁ 4	
Przymierze małżeńskie w Kościele katolickim . . . . .	87
4.1. Przymierze małżeńskie w świetle dogmatu o sakramentalności małżeństwa ogłoszonego na Soborze Trydenckim . . . . .	87
4.2. Rozwój nauki o sakramentalności małżeństwa po Soborze Trydenckim . . . . .	89
4.3. Idea przymierza małżeńskiego w dokumentach Soboru Watykańskiego II . . . . .	95
4.4. Przymierze małżeńskie w świetle Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku . . . . .	99
4.5. Przymierze małżeńskie w liturgii . . . . .	106
ROZDZIAŁ 5	
Spotkanie na płaszczyźnie antropologii teologicznej . . . . .	115
5.1. Perspektywa katolicka . . . . .	116
5.1.1. Stworzenie na wzór i podobieństwo Boga . . . . .	116
5.1.2. Realizacja chrystologicznej tożsamości . . . . .	121
5.2. Perspektywa protestancka . . . . .	133
5.2.1. Porządek stworzenia . . . . .	133
5.2.2. Odniesienie do Chrystusa . . . . .	137
5.3. Spotkanie wyznań w małżeństwach mieszanych . . . . .	147
5.3.1. Stanowisko katolickie . . . . .	148
5.3.2. Stanowisko protestanckie . . . . .	151
5.3.3. Zakres współpracy . . . . .	152
Zakończenie . . . . .	155
Bibliografia . . . . .	159
Dokumenty państwowe . . . . .	159
Akty prawne i źródła teologiczne Kościoła katolickiego (wykaz chronologiczny) . . . . .	159
Nauczanie reformatorów i ważniejsze dokumenty Wspólnot protestanckich . . . . .	163
Literatura przedmiotu . . . . .	164
Summary . . . . .	173
Sommario . . . . .	174

## Wykaz skrótów

- AA – Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum de apostolatu laicorum „Apostolicam actuositatem”* (die XVIII mensis Novembris anno MCMLXV), „Acta Apostolicae Sedis” 1966, 58, s. 837–864; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Dekret o apostolstwie świeckich „Apostolicam actuositatem”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 359–399.
- ADS – Leo PP. XIII, *Epistola encyclica „Arcanum divinae sapientiae”* (die X mensis Februarii anno MDCCCLXXX), „Acta Sanctae Sedis” 1879, 12, s. 385–402; tekst polski: Leon XIII, *Encyklika „Arcanum divinae sapientiae”* (10 lutego 1880 r.), Warszawa 1926.
- CA – Joannes Paulus PP. II, *Litterae encyclicae „Centesimus annus”* (in memoria Sancti Iosephi Opificis anno MCMXCI), „Acta Apostolicae Sedis” 1991, 83, s. 793–867; tekst polski: Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”* (1 maja 1991 r.), Kraków 2002.
- CC – Pius PP. XI, *Litterae encyclicae „Casti connubii”* (die XXXI mensis Decembris anno MDCCCCXXX), „Acta Apostolicae Sedis” 1930, 22, s. 539–592; tekst polski: Pius XI, *Encyklika „Casti connubii”* (31 grudnia 1930 r.), Londyn 1945.
- DCE – Benedicti PP. XVI, *Litterae encyclicae „Deus Caritas Est”* (die XXV mensis Decembris anno MMV), „Acta Apostolicae Sedis” 2006, 98, s. 217–252; tekst polski: Benedykt XVI, *Encyklika „Deus Caritas Est”* (25 grudnia 2005 r.), Katowice 2009.
- DE – Papieska Rada do spraw Jedności Chrześcijan, *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu*, „Communio” 1994, 14, nr 2, s. 3–93.
- DI – Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei, *Declaratio „Dominus Iesus”* (die VI mensis Augusti anno MM), „Acta Apostolicae Sedis” 2000, 92, s. 742–765; tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary, *Deklaracja „Dominus Iesus” o jedności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa i Kościoła* (6 sierpnia 2000 r.), Poznań 2000.
- DV – Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Divina revelatione „Dei verbum”* (die XVIII mensis Novembris anno

- MCMLXV), „Acta Apostolicae Sedis” 1966, 58, s. 817–835; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym „Dei verbum”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 337–357.
- FC – Joannes Paulus PP. II, *Adhortatio apostolica „Familiaris consortio” (die XXII mensis Novembris anno MCMLXXXI)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1982, 74, s. 81–191; tekst polski: Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym „Familiaris consortio” (22 listopada 1981 r.)*, Wrocław 1994.
- GS – Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo humus temporis „Gaudium et spes” (die VII mensis Decembris anno MCMLXV)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1966, 58, s. 1025–1115; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 533–657.
- HV – Pauli PP. VI, *Litterae encyclicae „Humanae vitae” (die XXV mensis Lulii anno MCMLXVIII)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1968, 60, s. 481–503; tekst polski: Paweł VI, *Encyklika „Humanae vitae” (25 lipca 1968 r.)*, Wrocław 1994.
- KKK – *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- LdR GS – Joannes Paulus PP. II, *Litterae „Gratissimam sane” familiis (die altero mensis Februarii anno MCMXCIV)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1994, 86, s. 868–925; tekst polski: Jan Paweł II, *List do rodzin „Gratissimam sane” (2 lutego 1994 r.)*, Warszawa 2007.
- LG – Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia „Lumen gentium” (die XXI mensis Novembris anno MCMLXIV)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1965, 57, s. 5–75; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 77–175.
- MD – Joannes Paulus PP. II, *Litterae „Mulieris dignitatem” (die XV mensis Augusti anno MCMLXXXVIII)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1988, 80, s. 1653–1729; tekst polski: Jan Paweł II, *List apostolski „Mulieris dignitatem” (15 sierpnia 1988 r.)*, Wrocław 2004.
- MDeH – Pii PP. XII, *Litterae encyclicae „Mediator Dei et hominum” (die XX mensis Novembris anno MDCCCCXXXVII)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1947, 39, s. 521–595; tekst polski: Pius XII, *Encyklika „Mediator Dei et hominum” (20 listopada 1947 r.)*, Warszawa 2010.
- MS – Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei, *Instructio „Matrimonii sacramentum” (die XVIII mensis Martii anno MCMLXVI 1966)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1966, 58, s. 235–239; tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja o małżeństwach mieszanych „Matrimonii sacramentum” (18 marca 1966 r.)*, [http://www.nonpossumus.pl/encykliki/KNW/matrimonii\\_sacramentum/](http://www.nonpossumus.pl/encykliki/KNW/matrimonii_sacramentum/) [Dostęp: 10 września 2015 r.].



- 
- PSKEA – *Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Tekst jednolity opracowany na 10. sesję XII Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP*, [http://www.luteranie.pl/files/prawo\\_koscielne/zpw.pdf](http://www.luteranie.pl/files/prawo_koscielne/zpw.pdf) [Dostęp: 21 lipca 2015 r.].
- RC – Joannes Paulus PP. II, *Adhortatio apostolica „Redemptoris custos” (die XV mensis Augusti anno MCMLXXXIX)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1990, 82, s. 5–34; tekst polski: Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Redemptoris custos” (15 sierpnia 1989 r.)*, Poznań 1989.
- SC – Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio de sacra liturgia „Sacrosanctum concilium” (die IV mensis Decembris anno MCMLXIII)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1964, 56, s. 97–138; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum concilium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 9–59.

## Wstęp

Podstawę zaproponowanej analizy stanowi fakt, że już na samym początku człowiek został zaproszony do tworzenia pełnej miłości wspólnoty z Bogiem. Zaproszenie skierowane przez Stwórcę, który jest tajemniczą jednością wspólnoty Osób<sup>1</sup>, miało charakter przymierza. Z uwagi na podarowaną człowiekowi wolność ten miał jednak wybór: mógł przyjąć albo odrzucić Boże zaproszenie. Odrzucenie przez człowieka dialogu ze swoim Stwórcą uniemożliwiło mu wypełnienie podstawowego powołania: trwania w bosko-ludzkiej wspólnocie życia i miłości. Z miłości do partnera przymierza Bóg przyjął jednak postać człowieka, aby ten mógł wrócić na poziom utraconej relacji<sup>2</sup>. Odbudowanie odrzuconej przez człowieka możliwości realizacji swojej wspólnotowej tożsamości i przyjęcie na nowo boskiego zaproszenia stały się możliwe dopiero wewnątrz relacji, jaką Chrystus tworzy ze swoim Kościołem. W nią włączone zostało także małżeństwo, które jako stworzone na wzór i podobieństwo Boga Jednego w Trzech Osobach stało się nie tylko odbiciem, lecz również znakiem dla całego świata i miejscem aktualizowania miłości. Małżeństwo ochrzczonych, wypełniając obecnie swoje podstawowe i naturalne zadanie, spełnia się już w ramach Mistycznego Ciała Chrystusa, a tym samym, w świetle doktryny katolickiej, powiązane jest ze specjalną łaską, która wprowadza je na płaszczyznę sakramentu. Wymienionego wyznacznika chrześcijańskiego małżeństwa nie dostrzegają jednak Wspólnoty protestanckie. We wspomnianym kontekście godne uwagi wydaje się więc podjęcie analizy, mającej na celu określenie płaszczyzn możliwego dialogu także w przywołanym przedmiocie.

W niniejszym opracowaniu podjęta zostanie próba odpowiedzi na pytanie, czy wspólne odwoływanie się do biblijnej idei przymierza zbliża stanowisko Kościoła katolickiego i Wspólnot ewangelickich w rozumieniu tajemnicy małżeństwa, a tym samym w uznaniu jego sakramentalności. Porządek badań, jaki

---

<sup>1</sup> J. Cuda, *Wiary godna antropologia*, Katowice 2002, s. 123.

<sup>2</sup> H.U. von Balthasar, *Wiarygodna jest tylko miłość*, przekł. E. Piotrowski, Kraków 1997, s. 29.

zostanie przyjęty, powinien umożliwić dokładną analizę opisanego zagadnienia, aby następnie na jej podstawie można było wyciągnąć odpowiednie wnioski.

Na monografię złoży się pięć rozdziałów, których układ pozwoli na stopniowe pogłębianie wiedzy o wskazanym przedmiocie badań. Rozdział pierwszy będzie stanowił wprowadzenie w biblijną koncepcję przymierza i małżeństwa. Zostanie w nim dokonana analiza terminu „przymierze” oraz przybliżona jego biblijna idea. W tym też celu przywołany i omówiony będzie związek, w jaki Bóg wszedł z narodem wybranym za pośrednictwem Noego, Abrahama, Mojżesza i Dawida. Zaprezentowane zostaną także fragmenty zapowiadające zawarcie Nowego Przymierza. Szczególny akcent położony będzie na obietnice wypowiedziane za pośrednictwem Jeremiasza, Ezechiela i Ozeasza. Sama analiza starotestamentowej idei przymierza wskaże elementy konstytutywne dla tego rodzaju związku. Przywołanie biblijnej idei przymierza byłoby jednak niepełne, gdyby zostało zamknięte w *Starym Testamencie*. Zgodnie ze starotestamentową zapowiedzią, Bóg w celu ratowania błądzącego i oddalającego się partnera przymierza przyszedł bowiem do niego, by zawrzeć z nim Nowe i Wieczne Przymierze, które umożliwiłoby człowiekowi powrót do stanu pierwotnego szczęścia, co dokładnie zostało opisane na kartach *Nowego Testamentu*.

Biblijna idea przymierza ściśle połączona jest ze związkiem małżeńskim. Małżeństwo od początku przedstawiane jest jako związek dwóch osób łączących się z sobą w celu wzajemnego wzbogacenia i dopełnienia. Aby wypełnić swoje zadanie, małżonkowie muszą wejść na płaszczyznę miłości, która umożliwia im uczynienie daru z siebie dla dobra drugiej osoby. Biblijnej idei małżeństwa, przez które człowiek realizuje najbardziej podstawowe powołanie i tym samym wypełnia wolę Boga, a także dzięki któremu może być uczestnikiem „wielkiej tajemnicy”, o jakiej w *Liście do Efezjan* pisał święty Paweł<sup>3</sup>, poświęcona zostanie kolejna część pierwszego rozdziału monografii.

W drugim rozdziale przybliżona zostanie historia rozwijającej się doktryny w kwestiach związanych z rozumieniem tajemnicy małżeństwa w świetle idei przymierza. Od początku chrześcijaństwa naturalnie pogłębiano zagadnienie małżeństwa jako takiego oraz jego wyznaczników, wśród których szczególne miejsce, z punktu widzenia tego opracowania, zajmuje jego sakramentalność. Rozdział ten zatem stanowił będzie przybliżenie myśli wybranych ojców Kościoła, pisarzy chrześcijańskich oraz postanowień soborów i synodów, które łącznie, następując po sobie, przyczyniały się do pogłębiania wiedzy we wskazanym temacie. Wymieniony rozdział zostanie podzielony na dwie części. Kryterium podziału będzie stanowił historyczny moment, w którym sprecyzowano definicję sakramentu.

Z uwagi na rozłam, jakiego w XVI wieku doświadczyło chrześcijaństwo, słuszne wydaje się zebranie w odrębnym rozdziale myśli reformatorów, których

---

<sup>3</sup> Ef 5, 32.

działalność przyczyniła się do powstania Wspólnot protestanckich<sup>4</sup>. W trzecim rozdziale rozważone zostanie stanowisko najbardziej znanych reformatorów w kwestiach związanych z rzeczywistością małżeństwa. Z uwagi na charakteryzujące wszystkie Wspólnoty protestanckie odrzucenie sakramentalności małżeństwa przywołane będą tylko najważniejsze myśli przedstawicieli Kościoła ewangelicko-augsburskiego oraz Kościoła ewangelicko-reformowanego, które miały znaczny wpływ na ukształtowanie ewangelickiej doktryny w badanym zakresie. W celu dokładnego rozważenia podstaw odrzucenia sakramentalności małżeństwa, z jednoczesnym zachowaniem szacunku względem związanej z nią idei przymierza, analizie poddane zostaną również m.in. okoliczności podważenia katolickiej nauki w tym względzie, a także środowiska rodzinne wybranych reformatorów.

Kolejny rozdział książki traktował będzie o przewidywaniach i rozwoju doktryny katolickiej. Odpowiedzią Kościoła katolickiego na podważenie sakramentalności małżeństwa w dobie reformacji było ogłoszenie dogmatu w tym zakresie, co miało miejsce w czasie Soboru Trydenckiego. Stwierdzenie, że małżeństwo będące realizacją przymierza związane jest z łaską, a zatem należy szanować jego sakramentalny charakter, naturalnie nie było ostatnim ruchem Kościoła katolickiego w tej kwestii, dlatego też wspomniany czwarty rozdział pracy zawierał będzie postanowienia Soboru Trydenckiego, rozwój doktryny w czasie między wymienionym soborem powszechnym a Soborem Watykańskim II, w którego najważniejszych dokumentach m.in. omówiona została tajemnica małżeństwa określonego jako „wspólnota życia i miłości”. Tak bezpośrednie przywołanie biblijnej idei przymierza wywołało potrzebę wprowadzenia przez prawodawcę kościelnego zmiany w treści kanonów określających małżeństwo. Z uwagi na fakt, że wszystko to, co zostało wcześniej ustalone, wybrzmiewa też w czasie sprawowania liturgii, która poza realnym uczestnictwem w czynnościach samego Chrystusa<sup>5</sup> jest świadectwem wiary Kościoła, to właśnie jej opis zamykał będzie wspomniany czwarty rozdział monografii.

Z kolei ostatni rozdział niniejszej monografii stanowił będzie odwołanie do najbardziej spójnej płaszczyzny w doktrynach katolickiej i ewangelickiej, czyli płaszczyzny antropologicznej. Wspólne odwołanie do porządku stworzenia oraz uwzględnienie zasad Nowego Przymierza wszystkich kieruje w stronę niewypowiedzianej miłości, która jest siłą pozwalającą spełnić ludzką (a jed-

<sup>4</sup> Z uwagi na odrzucenie prawomocnego Episkopatu oraz właściwej i całkowitej rzeczywistości eucharystycznego misterium, w opinii Kościoła katolickiego, wszystkie niekatolickie Kościoły chrześcijańskie nie są Kościołami w ścisłym znaczeniu, lecz tworzą wspólnoty kościelne. DI, n. 16–17.

<sup>5</sup> Kan. 899 § 1. Wszystkie kanony cytowane są za: „*Codex Iuris Canonici*” auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, die XXV Ianuarii anno MCMLXXXIII, „*Acta Apostolicae Sedis*” 1983, 75.2, s. 1–301; tekst łacińsko-polski: *Codex Iuris Canonici Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus/Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 1984.

nocześnie chrystologiczną) tożsamość. W tym kontekście rozważona zostanie wartość związku małżeńskiego, który budowany przez małżeńską miłość wpisuje się w boski plan, a następnie włączony jest w relację miłości Chrystusa i Kościoła. Jednym z podniesionych w ostatnim, czyli piątym rozdziale, będzie wątek małżeństw osób o różnej przynależności wyznaniowej, które za papieżem Benedyktem XVI określane są dzisiaj mianem „laboratorium jedności”<sup>6</sup>.

W celu opracowania tematu wykorzystana zostanie odpowiednia literatura. Podstawę będzie stanowiło *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, będące źródłem wiedzy na temat powołania człowieka oraz relacji, do tworzenia której został on zaproszony przez samego Boga. Poza tym fundamentalnym źródłem, przywołane zostaną: myśli ojców Kościoła i pisarzy chrześcijańskich, takich jak: Ambroży, Augustyn, Ignacy Antiocheński, Jan Chryzostom, Orygenes i Tertulian; a także nauczanie papieży: Leona XIII, Piusa XI, Piusa XII, Pawła VI, Jana Pawła II i Benedykta XVI; dokumenty soborowe: m.in. Soboru Nicejskiego I, Soboru Efeskiego, Soborów Laterańskich, Soboru w Konstancji, Soboru w Bazylei–Ferrarze–Florencji–Rzymie, Soboru Trydenckiego i Soboru Watykańskiego II; dokumenty takie, jak: Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez Jana Pawła II w 1983 roku oraz Kodeks kanonów Kościołów wschodnich z 1990 roku, Katechizm Kościoła Katolickiego i Dyrektorium ekumeniczne; ważniejsze dzieła reformatorów Marcina Lutra, Jana Kalwina i Filipa Melanchtona oraz literatura pomocnicza z zakresu teologii biblijnej, patrologii, teologii dogmatycznej, liturgiki, prawa kanonicznego i ekumenizmu, wśród której znajdują się dzieła takich autorów, jak np.: Piotr Abelard, Urs Baumann, Alberto Bellini, Jerzy Cuda, Libero Gerosa, Kurt Herzberg, Tomasz z Akwinu, Roland De Vaux i Karol Wojtyła.

Z zastosowaniem wymienionych źródeł dokonana zostanie analiza przywołanego w temacie zagadnienia. Z uwagi na złożoność zaproponowanej problematyki wykorzystane zostaną następujące metody: historyczna – ustalająca fakty zaistniałe w historii zbawienia oraz pozwalająca prześledzić kształtowanie myśli i tłumaczenie idei przymierza w poszczególnych historycznych momentach; egzegetyczno-dogmatyczna, która pomaga poznać i zinterpretować poznane fakty w świetle zbawczej idei przymierza, tzn. lepiej zrozumieć treści przekazane w *Piśmie Świętym*, o których następnie naucza Magisterium Kościoła; dogmatyczno-prawna – wskazująca, jak doktryna kościelna wpływała na prawo kanoniczne, ale też interpretowała jego normy; historyczno-prawna – ukazująca poszczególne etapy kształtowania się obowiązujących norm, oraz ekumeniczna – umożliwiająca równe traktowanie omawianych wyznań.

---

<sup>6</sup> Benedykt XVI, Przemówienie podczas spotkania ekumenicznego w ewangelicko-augsburskim kościele Świętej Trójcy *Aby przywrócić pełną i widzialną jedność chrześcijan*, Warszawa 25 maja 2006 r., <http://benedyktxvi.sej.pl/pielgrzymka-do-polski1.php?id=5> [Dostęp: 6 lutego 2014 r.].

---

Po wyczerpującej analizie i przeprowadzonych porównaniach nastąpi próba syntezy, tzn. zaprezentowane zostaną wyniki wykonanych badań, ukazujące płaszczyzny, na których w odniesieniu do biblijnej idei przymierza może zostać podjęty dialog między Kościołem katolickim a Wspólnotami ewangelickimi w kwestiach związanych z przymierzem małżeńskim.

# Bibliografia

## Dokumenty państwowe

Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1994, nr 73, poz. 323.

## Akty prawne i źródła teologiczne Kościoła katolickiego (wykaz chronologiczny)

- Eugenisz IV, *Exultate Deo*, <https://w2.vatican.va/content/eugenius-iv/la/documents/bulla-exultate-deo-22-nov-1439.html> [Dostęp: 20 stycznia 2016 r.].
- Sobór Nicejski I*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, T. 1, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2001, s. 21–64.
- Sobór Efeski, Trzeci list Cyryla do Nestoriusza*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, T. 1, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2001, s. 99–192.
- Sobór Laterański I*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, T. 2, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003, s. 117–138.
- Sobór Laterański II*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, T. 2, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003, s. 139–164.
- Sobór Laterański IV*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, T. 2, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003, s. 209–325.
- Sobór w Konstancji*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, arabski, ormiański, polski*, T. 3, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2007, s. 25–272.
- Sobór w Bazylei–Ferrarze–Florencji–Rzymie*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, arabski, ormiański, polski*, T. 3, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2007, s. 273–428.

- Sobór Trydencki*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński, polski*, T. 4, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 185–870.
- Leo PP. XIII, *Epistola encyclica „Arcanum divinae sapientiae” (die X mensis Februarii anno MDCCCLXXX)*, „Acta Sanctae Sedis” 1879, 12, s. 385–402; tekst polski: Leon XIII, *Encyklika „Arcanum divinae sapientiae” (10 lutego 1880 r.)*, Warszawa 1926.
- „*Codex Iuris Canonici*” Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, die XV mensis Septembris anno MDCCCXCVII, „Acta Apostolicae Sedis” 9 II 1917, s. 1–594.
- List pasterski biskupów polskich o małżeństwie do duchowieństwa i wiernych z 1921*, w: *Małżeństwo w świetle nauki katolickiej*, Praca zbiorowa profesorów Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1928, s. 5–38.
- Pius PP. XI, *Litterae encyclicae „Casti connubii” (die XXXI mensis Decembris anno MDCCCXXX)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1930, 22, s. 539–592; tekst polski: Pius XI, *Encyklika „Casti connubii” (31 grudnia 1930 r.)*, Londyn 1945.
- Pii PP. XII, *Litterae encyclicae „Mediator Dei et hominum” (die XX mensis Novembris anno MDCCCXXXVII)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1947, 39, s. 521–595; tekst polski: Pius XII, *Encyklika „Mediator Dei et hominum” (20 listopada 1947 r.)*, Warszawa 2010.
- Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986.
- Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio de sacra liturgia „Sacrosanctum concilium” (die IV mensis Decembris anno MCMLXIII)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1964, 56, s. 97–138; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum concilium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 9–59.
- Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia „Lumen gentium” (die XXI mensis Novembris anno MCMLXIV)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1965, 57, s. 5–75; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 77–175.
- Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Divina revelatione „Dei verbum” (die XVIII mensis Novembris anno MCMLXV)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1966, 58, s. 817–835; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym „Dei verbum”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 337–357.
- Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum de apostolatu laicorum „Apostolicam actuositatem” (die XVIII mensis Novembris anno MCMLXV)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1966, 58, s. 837–864; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Dekret o apostolstwie świeckich „Apostolicam actuositatem”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 359–399.
- Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo humus temporis „Gaudium et spes” (die VII mensis Decembris anno MCMLXV)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1966, 58, s. 1025–1115; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele*



- w świecie współczesnym „*Gaudium et spes*”, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 533–657.
- Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei, *Instructio „Matrimonii sacramentum” (die XVIII mensis Martii anno MCMLXVI)*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 1966, 58, s. 235–239; tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja o małżeństwach mieszanych „Matrimonii sacramentum” (18 marca 1966 r.)*, [http://www.nonpossumus.pl/encykliki/KNW/matrimonii\\_sacramentum/](http://www.nonpossumus.pl/encykliki/KNW/matrimonii_sacramentum/) [Dostęp: 10 września 2015 r.].
- Pauli PP. VI, *Litterae encyclicae „Humanae vitae” (die XXV mensis Iulii anno MCMLXVIII)*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 1968, 60, s. 481–503; tekst polski: Paweł VI, *Encyklika „Humanae vitae” (25 lipca 1968 r.)*, Wrocław 1994.
- Paulus PP. VI, *Litterae apostolicae motu proprio „Matrimonia mixta” (die XXX mensis Martii anno MCMLXX)*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 1970, 62, s. 257–263; tekst polski: Paweł VI, *Motu proprio „Matrimonia mixta” (31 marca 1970 r.)*, [http://www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAI/pr\\_malzenskie\\_07.html](http://www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAI/pr_malzenskie_07.html) [Dostęp: 20 lutego 2016 r.].
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Doktryna katolicka o sakramencie małżeństwa*, 1977, [http://www.vatican.va/roman\\_curia/congregations/cfaith/cti\\_documents/rc\\_cti\\_1977\\_sacramento-matrimonio\\_pl.html](http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1977_sacramento-matrimonio_pl.html) [Dostęp: 13 listopada 2015 r.].
- Joannes Paulus PP. II, *Adhortatio apostolica „Familiaris consortio” (die XXII mensis Novembris anno MCMLXXXI)*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 1982, 74, s. 81–191; tekst polski: Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym „Familiaris consortio” (22 listopada 1981 r.)*, Wrocław 1994.
- „*Codex Iuris Canonici*” auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, die XXV Ianuarii anno MCMLXXXIII, „*Acta Apostolicae Sedis*” 1983, 75.2, s. 1–301; tekst łacińsko-polski: „*Codex Iuris Canonici*” auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus / *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 1984.
- Jan Paweł II, *Uczcie się miłości małżeńskiej. List apostolski do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży w Rzymie (31 marca 1985 r.)*, w: Jan Paweł II, *Kochana młodzieży*, przekł. M. Korycka, Warszawa 1997, s. 143–146.
- Jan Paweł II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich*, red. S. Dziwisz, J. Kowalczyk, T. Rakoczy, Città del Vaticano 1986.
- Miłość Boża wzorem miłości małżeńskiej (1986)*, w: Jan Paweł II do Roty Rzymskiej, red. T. Rozkrut, Tarnów 2003, s. 107–112.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja Episkopatu Polski w sprawie duszpasterstwa małżeństw o różnej przynależności kościelnej (14 marca 1987 r.)*, [Instrukcję publikowano w diecezjalnych biuletynach urzędowych], w: *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1730–1737.
- Joannes Paulus PP. II, *Litterae „Mulieris dignitatem” (die XV mensis Augusti anno MCMLXXXVIII)*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 1988, 80, s. 1653–1729; tekst polski: Jan Paweł II, *List apostolski „Mulieris dignitatem” (15 sierpnia 1988 r.)*, Wrocław 2004.
- Jan Paweł II, *Rozważanie podczas wieczornego spotkania z młodzieżą na Monte del Gozo w Santiago de Compostela (19 sierpnia 1989)*, w: Jan Paweł II, *Kochana młodzieży*, przekł. M. Korycka, Warszawa 1997, s. 146–151.

- Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim (13 grudnia 1989 r.)*, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 1989, 1, s. 85–137.
- Joannes Paulus PP. II, *Adhortatio apostolica „Redemptoris custos” (die XV mensis Augusti anno MCMLXXXIX)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1990, 82, s. 5–34; tekst polski: Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Redemptoris custos” (15 sierpnia 1989 r.)*, Poznań 1989.
- Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (die XVIII mensis Octobris anno MCMXC)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1990, 82, s. 1033–1364; test łacińsko-polski: *Kodeks kanonów Kościołów wschodnich*, Lublin 2002.
- Joannes Paulus PP. II, *Litterae encyclicae „Centesimus annus” (in memoria Sancti Iosephi Opificis anno MCMXCI)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1991, 83, s. 793–867; tekst polski: Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus” (1 maja 1991 r.)*, Kraków 2002.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, red. nauk. A. Jankowski, Poznań 1991.
- Joannes Paulus PP. II, *Litterae „Gratissimam sane” familiis (die altero mensis Februarii anno MCMXCIV)*, „Acta Apostolicae Sedis” 1994, 86, s. 868–925; tekst polski: Jan Paweł II, *List do rodzin „Gratissimam sane” (2 lutego 1994 r.)*, Warszawa 2007.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, tekst polski, Poznań 1994.
- Papieska Rada do spraw Jedności Chrześcijan, *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu*, „Communio” 1994, 14, nr 2, s. 3–93.
- Sakrament chrztu znakiem jedności. Deklaracja Kościołów w Polsce na progu Trzeciego Tysiąclecia*, Warszawa 2000, w: N. Przyborowski, *Chrzest. Teologiczne zbliżenia między niektórymi Kościołami w Polsce*, Warszawa 2003, s. 162.
- Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei, *Declaratio „Dominus Iesus” (die VI mensis Augusti anno MM)*, „Acta Apostolicae Sedis” 2000, 92, s. 742–765; tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary, *Deklaracja „Dominus Iesus” o jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa i Kościoła (6 sierpnia 2000 r.)*, Poznań 2000.
- Papieska Komisja Biblijna, *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*, Kielce 2002.
- Małżeństwo sakramentalne a tajemnica Boga (2003)*, w: Jan Paweł II do Roty Rzymskiej, red. T. Rozkrut, Tarnów 2003, s. 219–224.
- Kongregacja do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Rok Eucharystii. Wskazania i propozycje (15 października 2004 r.)*, <http://www.kkbids.episkopat.pl/?id=102> [Dostęp: 10 października 2015 r.].
- Benedicti PP. XVI, *Litterae encyclicae „Deus Caritas Est” (die XXV mensis Decembris anno MMV)*, „Acta Apostolicae Sedis” 2006, 98, s. 217–252; tekst polski: Benedykt XVI, *Encyklika „Deus Caritas Est” (25 grudnia 2005 r.)*, Katowice 2009.
- Benedykt XVI, *Przemówienie podczas spotkania ekumenicznego w ewangelicko-augsburskim kościele Świętej Trójcy „Aby przywrócić pełną i widzialną jedność chrześcijan”*, Warszawa 25 maja 2006 r., <http://benedyktxvi.sej.pl/pielgrzymka-dopolskil.php?id=5> [Dostęp: 6 lutego 2014 r.].

- Konferencja Episkopatu Polski, *Służyć prawdzie o małżeństwie i rodzinie*, Warszawa 2009.
- Papieska Rada do spraw Rodziny, *Wychowanie do czystej miłości. Wskazania dla wychowania w rodzinie*, Kraków 2011.
- Benedykt XVI, *Małżeństwo a relacja między wiarą i porządkiem naturalnym. Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej, 26 stycznia 2013 r.*, [http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt\\_xvi/przemowienia/rota\\_26012013.html](http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/rota_26012013.html) [Dostęp: 13 marca 2016 r.].

## Nauczanie reformatorów i ważniejsze dokumenty Wspólnot protestanckich

- Agenda ślubna: *Liturgia ślubu kościelnego*, <http://old.luteranie.pl/pl/?D=546> [Dostęp: 23 marca 2017 r.].
- Calvin J., *Form and manner of celebrating marriage*, in: *Calvin's tracts. Treatises on the sacraments. Catechism of the Church of Geneva. Forms of prayer, and confessions of faith*, vol. 2, transl. H. Beveridge, Edinburgh 1849.
- Calvin J., *Institutes of the Christian Religion*, transl. H. Beveridge, Peabody 2008.
- Kalwin J., *Nauka religii chrześcijańskiej*, w: *Doktryny prawno-polityczne. Wybór tekstów źródłowych i interpretacji*, red. B. Kozub-Ciembroniewicz, W. Kozub-Ciembroniewicz, J. Majchrowski, T. 2, Kraków 1999, s. 140–146.
- Katechizm heidelberski*, przekł. G. Pianko, Warszawa 1988.
- Konfesja augsburska. Nowy przekład*, Warszawa 1970.
- Luter M., *Artykuły szmalkaldzkie*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła lutherańskiego*, Bielsko-Biała 1999, s. 329–372.
- Luter M., *Duży katechizm*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła lutherańskiego*, Bielsko-Biała 1999, s. 57–134.
- Luter M., *Mały katechizm*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła lutherańskiego*, Bielsko-Biała 1999, s. 41–58.
- Luter M., *O życiu małżeńskim*, w: M. Luter, *Pisma etyczne*, Bielsko-Biała 2009, s. 139–160.
- Melanchton F., *Obrona Wyznania augsburskiego (Apologia Konfesji augsburskiej)*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła lutherańskiego*, Bielsko-Biała 1999, s. 165–328.
- Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Tekst jednolity opracowany na 10. sesję XII Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP*, [http://www.luteranie.pl/files/prawo\\_koscielne/zpw.pdf](http://www.luteranie.pl/files/prawo_koscielne/zpw.pdf) [Dostęp: 21 lipca 2015 r.].
- Synodalna Komisja do spraw Liturgii i Muzyki Kościelnej, *Nowa Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego*, cz. II.2, Dzięgielów 2007.
- Teologia małżeństwa a problem małżeństw międzywyznaniowych. Sprawozdanie końcowe Komisji Naukowej Kościołów rzymskokatolickiego, lutherańskiego*

- i kalwińskiego za rok 1976*, w: *Ekumenia a współczesne wyzwania moralne*, red. T. Kałużny, Z. Kijas, Kraków 2009, s. 199–241.
- Wyznanie augsburskie*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła luterńskiego*, Bielsko-Biała 1999, s. 135–164.

## Literatura przedmiotu

- Abelard P., *Wykład Heksameronu*, w: P. Abelard, *Rozprawy*, przekł. L. Joachimowicz, Warszawa 2001, s. 513–625.
- Alfs R., *Die außerordentlichen Formen der kanonischen Eheschließung im Licht der Lehre von der Sakramentalität der Ehe*, Würzburg 1993.
- Alhtaus R., Lüdicke K., Pulte M., *Kirchenrecht und Theologie im Leben der Kirche*, Essen 2007.
- Ambroży, *O dziewicach*, w: Św. Ambroży, *Wybór pism. Część druga*, „Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy”, T. 35, red. K. Obrycki, Warszawa 1986, s. 173–228.
- Anderson B.W., *Przymierze*, w: *Słownik wiedzy biblijnej*, red. B.M. Metzger, M.D. Coogan, Warszawa 1997, s. 666–667.
- Augustyn, *De bono coniugali*, przekł. W. Eborowicz, w: *Pisma świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, red. W. Eborowicz, Lublin 2003, s. 75–116.
- Augustyn, *De coniugiis adulterinis*, przekł. M. Cieśluk, w: *Pisma świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, red. W. Eborowicz, Lublin 2003, s. 223–298.
- Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, przekł. K. Kościelniak, w: *Pisma świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, red. W. Eborowicz, Lublin 2003, s. 343–390.
- Autor nieznany, *Ewangelicko-augsburski Kościół*, w: *Leksykon PWN. Religie, Kościoły, Wyznania*, red. J. Herman, T. Herman, Warszawa 2002, s. 86.
- Autor nieznany, *Ewangelicko-luterński Kościół*, w: *Leksykon PWN. Religie, Kościoły, Wyznania*, red. J. Herman, T. Herman, Warszawa 2002, s. 86–87.
- Autor nieznany, *Luter o rodzinie i w rodzinie*, <http://old.luteranie.pl/pl/?D=354> [Dostęp: 15 sierpnia 2011 r.].
- Aymans W., *Kanonisches Recht. Lehrbuch aufgrund des „Codex Iuris Canonici”*, Paderborn 2007.
- Barański Ł., *Reformacja XVI wieku – dzieło wybitnych jednostek czy suma procesów historycznych?*, w: *Reformatorzy*, red. Ł. Barański, M. Hintz, J. Sojka, Bielsko-Biała 2013, s. 13–23.
- Barański Ł., *Tezy Marcina Lutra z 31 października 1517 roku*, „Kalendarz Ewangelicki” 2012, s. 178–190.
- Barański Ł., Sojka J., *Luteranścy reformatorzy Europy*, „Kalendarz Ewangelicki” 2013, s. 172–197.
- Barański Ł., Sojka J., *Reformatorzy w Niemczech*, w: *Reformatorzy*, red. Ł. Barański, M. Hintz, J. Sojka, Bielsko-Biała 2013, s. 81–111.
- Barth K., *Dogmatyka w zarysie*, tłum. I. Nowicka, Warszawa 1994.

- Baumann U., *Die Ehe – ein Sakrament?*, Zürich 1988.
- Bellini A., *Il matrimonio in Lutero e Calvino*, in: *Amore e matrimonio nel pensiero filosofico e teologico moderno*, ed. V. Melchiorre, Milano 1976, s. 59–99.
- Benincasa Z., *Matrimonium*, w: *Wielka encyklopedia prawa*, T. 1, red. B. Sitek, W. Wołodkiewicz, Warszawa 2014, s. 272–273.
- Beyer B., *Konfessionsverbindende Ehe*, Maizn 1986.
- Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.*, Warszawa 1999.
- Blachnicki F., *Przymierze oblubieńczej miłości*, Kraków 2008.
- Brenkus P., *Duchowość mężczyzny w ujęciu Jana Pawła II*, Kraków 2015.
- Brzegowy T., *Pięcioksiąg Mojżesza*, Tarnów 1997.
- Budniak J., *Ekumenizm jutra na przykładzie Śląska Cieszyńskiego. Studium historyczno-pastoralne*, Katowice 2002.
- Budniak J., *Życie Jana Kalwina na tle jego epoki*, w: *W nurcie myśli Jana Kalwina*, „Ekumenizm i Integracja” 2009, 22, s. 7–14.
- Chapman G., *Małżeństwo. Przymierze czy kontrakt? Tajemnica trwałego małżeństwa*, Warszawa 2007.
- Chaunu P., *Czas reform*, Warszawa 1989.
- Chrostowski W., *Eucharystia jako uczta – perspektywa biblijna*, w: *Eucharystia na ołtarzu świata*, Kraków 2006, s. 71–85.
- Cichy S., *Teologia Eucharystii*, w: *Msza święta*, red. W. Świerżawski, Zawichost–Kraków–Sandomierz 2012, s. 79–119.
- Cottret B., *Kalwin*, tłum. M. Milewska, Warszawa 2000.
- Cuda J., *Odkupiona kontynuacja stwórczego dialogu*, w: *Od wszechświata stworzonego do człowieka odkupionego*, red. R. Rak, Katowice 1996, s. 117–138.
- Cuda J., *Wiary godna antropologia*, Katowice 2002.
- Czajkowski M., *Lud przymierza*, Warszawa 1992.
- Čitbaj F., *Manželstvo v katoličkom kánonickom práve a právnom poriadoku Slovenskej republiky*, Prešov 2013.
- D’Auria A., *Il consenso matrimoniale. Dottrina e giurisprudenza canonica*, Roma 2007.
- Dąbek T.M., *Eucharystia jako ofiara według nauki Pisma Świętego*, w: *Eucharystia na ołtarzu świata*, red. S. Koperek, Kraków 2006, s. 13–26.
- Dąbek T., „Nie ma już mężczyzny ani kobiety, wszyscy bowiem jesteście jednym w Chrystusie Jezusie” (Ga 3, 28). *Biblia o godności i powołaniu kobiety*, Kraków 2012.
- De Lange N., *Żydzi*, Warszawa 1996.
- De Vaux R., *Instytucje Starego Testamentu*, przekł. T. Brzegowy, Poznań 2004.
- Drożdż A., *Dynamiczne Fieri osoby – moralne zakorzenienie miłości i odpowiedzialności małżeńskiej*, w: *Miłość i odpowiedzialność – wyznaczniki kanonicznego przygotowania do małżeństwa*, red. M. Gwóźdź, A. Pastwa, Katowice 2013, s. 33–56.
- Dyduch J., *Obowiązki i prawa wiernych świeckich w prawodawstwie soborowym*, Kraków 1985.
- Edgar T., *Rozwód ze względu na cudzołóstwo lub opuszczenie przez małżonka oraz ponowne małżeństwo*, w: *Rozwód i powtórne małżeństwo. Cztery ujęcia z perspektywy chrześcijańskiej*, red. H. Wayne House, Katowice 2004, s. 139–184.
- Erlebach G., *Visione del matrimonio: contrattualistica o personalistica? Alcuni spunti di riflessione*, in: *Matrimonium et ius*, ed. C. Gnazi, Città del Vaticano 2006, s. 167–181.



- Falsini R., *Liturgia. Odpowiedzi na trudne pytania*, Kraków 2010.
- Ferdek B., *Nauczanie Kościoła katolickiego o nierozzerwalności małżeństwa w aspekcie dogmatyczno-historycznym*, „Symposium” 2010, 14, s. 27–39.
- Filipiak M., *Biblia o człowieku. Zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu*, Lublin 1979.
- Fober B., *Nierozzerwalność małżeństwa w luteranśkim porządku prawnym ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Annales Canonici” 2012, 8, s. 141–160.
- Franceschi H., *Il matrimonio, Sacramento della Nuova Alleanza: La relazione tra battesimo, fede e matrimonio sacramentalne*, in: *Matrimonium et ius*, ed. C. Gnazi, Città del Vaticana 2006, s. 369–388.
- Friedman M., *Tradycja rodzinna w judaizmie*, w: *Rodzina w wielkich religiach świata*, red. Z. Kijas, Kraków 1999, s. 45–58.
- Froniewski J., *Małżeństwa różnowyznaniowe jako ekumeniczne „laboratorium jedności”*. *Możliwości i perspektywy duszpasterskie*, w: *Ekumeniczna wizja małżeństwa i rodziny. Szansa i życiowe problemy*, red. J. Lipniak, Wrocław 2015.
- Fuller R., *Małżeństwo*, w: *Słownik wiedzy biblijnej*, red. B. Metzger, M. Coogan, Warszawa 1997, s. 496–497.
- Gajda P.M., *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000.
- Gemeinsame kirchliche Trauung*, Kassel 1974.
- Gerosa L., *Prawo Kościoła*, Poznań 1999.
- Góralski W., *Kanoniczna zgoda małżeńska*, Gdańsk 1991.
- Góralski W., *Komentarz do kan. 1055*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, red. J. Krukowski, T. III.2, Poznań 2011, s. 251–252.
- Góralski W., *Kościelne prawo małżeńskie*, Warszawa 2006.
- Góralski W., *Małżeństwo*, w: *Wielka encyklopedia prawa*, T. 2, red. G. Leszczyński, Warszawa 2014, s. 119–122.
- Góralski W., *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011.
- Góralski W., *Nierozdzielność ważnej umowy małżeńskiej zawartej między ochrzczonymi i sakramentu (kan. 1055 § 2 KPK i kan. 777 § 2 KKKW)*, „Ius Matrimoniale” 2007, 12 [18], s. 7–33.
- Góralski W., *Studia nad małżeństwem i rodziną*, Warszawa 2007.
- Góralski W., *Wspólnota całego życia*, Częstochowa 1995.
- Górski R., *Małżeństwa między katolikami a prawosławnymi*, Kraków 2015.
- Granat W., *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*, Poznań 1985.
- Grano L., *Wyznanie augsburskie. Wprowadzenie w podstawowe myśli reformacji luteranśkiej*, Bielsko-Biała 2002.
- Grocholewski Z., *Sakrament małżeństwa: fundament teologiczny prawodawstwa kościelnego*, „Prawo Kanoniczne” 1997, 40.1–2, s. 175–200.
- Gross J., Uglorz M., *Sakramenty*, w: *Porównanie wyznań*, red. A. Zuberbier, Warszawa 1988, s. 73–84.
- Grześkowiak J., *„Tajemnica to wielka” sakramentalne przymierze małżeńskie*, Opole 2010.
- Gwóźdź M., *Religijne wychowanie potomstwa w małżeństwach mieszanych*, Katowice 2015.
- Hałas S., *Biblijne słownictwo miłości i miłosierdzia na zderzeniu kultur*, Kraków 2011.

- Heller K., *Martin Luther on Marriage: His Teachings and Experience*, „Anthropotes” 2006, 22, s. 181–203.
- Hervada J., *Komentarz do kan. 1055*, w: *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz, edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 780–781.
- Herzberg K., *Taufe, Glaube und Ehesakrament. Die nachkonziliare Suche nach einer angemessenen Verhältnisbestimmung*, Wien 1999.
- Heth W.A., *Rozwód – tak, ale bez możliwości zawarcia ponownego małżeństwa*, w: *Rozwód i powtórne małżeństwo. Cztery ujęcia z perspektywy chrześcijańskiej*, red. H.W. House, Katowice 2004, s. 65–121.
- Hintz M., *Etyka ewangelicka i jej wymiar eklezjalny. Studium historyczno-eklezjalne*, Warszawa 2007.
- Hintz M., *Wiara czynna w miłości – etyka reformatorów*, w: *Reformatorzy*, red. Ł. Barański, M. Hintz, J. Sojka, Bielsko-Biała 2013, s. 48–62.
- Hołubowicz R., *„Matrimonium non existens” oraz unieważnienie małżeństwa w polskim prawie rodzinnym w świetle przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym Kościoła katolickiego*, Wrocław 2013.
- Hucał M., *Małżeństwo*, <http://www.luteranie.pl/www/biblioteka/dhistoria/bora.htm> [Dostęp: 15 sierpnia 2011 r.].
- Ignacy Antiocheński, *List do Polikarpa*, w: *Pierwsi świadkowie. Wybór najstarszych pism chrześcijańskich*, „Ojcowie Żywi”, 8, przekł. A. Świderkówna, Kraków 1988, s. 176–181.
- Jan Chryzostom, *O małżeństwie. Homilia 20. na List do Efezjan*, w: *Św. Jan Chryzostom, O małżeństwie, wychowaniu dzieci i ascezie: „Biblioteka Ojców Kościoła”*, T. 19, red. J. Naumowicz, Kraków 2002, s. 50–51.
- Janczewski Z., *Małżeństwo niesakramentalne chrześcijan*, „Ius Matrimoniale” 2007, 12 [18], s. 35–49.
- Jankowski A., *Biblijna teologia przymierza*, Katowice 1985.
- Jaskóła P., *Jana Kalwina teologia małżeństwa*, „Studia Oecumenica” 2010, 10, s. 173–190.
- Jaskóła P., *Problem małżeństwa w relacjach ewangelicko-rzymskokatolickich. Historia i perspektywy nowych rozwiązań*, Opole 2013.
- Jelonek T., *Wydarzenie synajskie*, w: *Pan moją mocą i pieśnią (Ps 118, 14). Prace dedykowane Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Brzegowemu w 65. rocznicę urodzin*, red. S. Hałas, P. Włodyga, Kraków 2006, s. 71–83.
- Kaleta D., *Siedem przymierzy Boga z człowiekiem*, [http://dabar.de/old.dabar/Vigy\\_2006\\_7przymierzy.pdf](http://dabar.de/old.dabar/Vigy_2006_7przymierzy.pdf) [Dostęp: 3 grudnia 2014 r.].
- Kałużny T., *Nierozzerwalność małżeństwa w optyce luterkańskiej*, „Symposium” 2010, 14, s. 61–74.
- Kantyka P., *Jedność Kościoła a jedność w wierze. Od ekumenizmu idealistycznego do ekumenizmu realistycznego*, w: *O co chodzi w ekumenizmie? Czym jest dialog? Podstawowe idee Vaticanum II pół wieku później*, red. M. Kita, Kraków 2015, s. 33–43.
- Karski K., *Światowa Rada Kościołów*, w: *Ku chrześcijaństwu jutra. Wprowadzenie do ekumenizmu*, red. W. Hryniewicz, Lublin 1997, s. 295–308.
- Kaszowski M., *Małżeństwo sakramentem*, [http://www.teologia.pl/m\\_k/zag06-7a.htm](http://www.teologia.pl/m_k/zag06-7a.htm) [Dostęp: 2 kwietnia 2012 r.].

- Kijas Z., *Kwestia małżeństw mieszanych we współczesnym dialogu ekumenicznym*, w: *Małżeństwa mieszane*, red. Z. Kijas, Kraków 2000, s. 19–27.
- Knotz K., *Akt małżeński. Szansa spotkania z Bogiem i współmałżonkiem*, Kraków 2001.
- Kołodziej M., *Zgromadzenie liturgiczne jako rzeczywistość teologiczno-kanoniczna w ministerialnym posługiwaniu Kościoła*, Wrocław 2012.
- Konrad D., *Der Rang und die Grundlegende Bedeutung des Kirchenrechts im Verständnis der evangelischen und katholischen Kirche*, Tübingen 2010.
- Kopiec P., *Dar i powołanie. Luterski model małżeństwa i rodziny*, Lublin 2015.
- Kowalski J., *Protestantyzm*, w: *Zarys dziejów religii*, red. J. Keller, W. Kotański, W. Tyloch, B. Kupis, Warszawa 1986, s. 715–749.
- Krajczyński J., *Duszpasterz w służbie komunii małżeńskiej*, „Ius Matrimoniale” 2007, 12 [18], s. 113–145.
- Krzysteczko H., *Pomoc w dojrzewaniu do miłości, małżeństwa i rodziny*, Katowice 2000.
- Krzywda J., *Dlaczego nierozzerwalność węzła małżeńskiego?*, „Ius Matrimoniale” 2003, 8 [14], s. 23–34.
- Krzywda J., *Ewolucja zasad i norm dotyczących małżeństw mieszanych w świetle wymogów Kodeksu prawa kanonicznego Kościoła katolickiego*, w: *Małżeństwa mieszane*, red. Z. Kijas, Kraków 2000, s. 75–93.
- Kunzler M., *Liturgia Kościoła*, przekł. L. Balter, Poznań 1999.
- Kuźmina D., *Książka religijna w czasach reformacji i kontrreformacji w Rzeczypospolitej XVI i XVII w.*, „Studia Elckie” 2006, 8, s. 153–161.
- Kwiatkowski D., *Liturgika. Materiały do ćwiczeń dla studentów teologii*, Poznań 2003.
- Lemański J., *Księga Wyjścia*, Częstochowa 2009.
- Leszczyński G., *Defekty wiary a prawo do zawarcia małżeństwa*, w: *Wiara a prawo: między wolnością a posłuszeństwem*, red. P. Kroczek, Kraków 2013, s. 49–66.
- Lex orandi – lex credendi*, w: *Leksykon liturgii*, oprac. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 734–736.
- Lipiński R., *Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP – historia i współczesność*, w: *W nurcie myśli Jana Kalwina*, „Ekumenizm i Integracja” 2009, 22, s. 123–141.
- Lo Castro G., *Matrimonio, diritto e giustizia*, 2003.
- Loska T., *Ewangelia według św. Mateusza*, Katowice 1995.
- Loska T., *Ewangelie z komentarzem duszpasterskim*, Kraków 2009.
- Lubowicki K., *Duchowość małżeńska w nauczaniu bł. Jana Pawła II*, Kraków 2012.
- Lüdicke K., *Eherecht*, Essen 1983.
- Łach S., *Księga Rodzaju. Wstęp – przekład – komentarz*, Poznań 1962.
- Majer P., *Małżeństwa mieszane. Wybrane zagadnienia z praktyki kurialnej*, „Studia Oecumenica” 2011, 11, s. 199–218.
- Malina A., *Biblia o nierozzerwalności małżeństwa*, „Symposium” 2010, 14, s. 9–26.
- Mały słownik łacińsko-polski*, red. J. Korpanty, Warszawa 2001.
- Małżeństwo*, w: *Leksykon biblijny*, red. F. Rienecker, G. Maier, Warszawa 2001, s. 467–469.
- Małżeństwo*, w: *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, T. 2, Warszawa 1979, s. 100.



- McGrath A.E., *Jan Kalwin. Studium kształtowania kultury Zachodu*, tłum. J. Wolak, Warszawa 2009.
- Mezglewski A., Tunia A., *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego*, Warszawa 2007.
- Modrzejewski J., Nowak M., *Małżeństwo*, w: *Wielka encyklopedia prawa*, T. 1, red. B. Sitek, W. Wołodkiewicz, Warszawa 2014, s. 269–270.
- Motyka J., *Istota, sens i cel małżeństwa*, „Kalendarz Ewangelicki” 1981, s. 127–134.
- Motyka J., *Małżeństwo w świetle Słowa Bożego*, „Kalendarz Ewangelicki” 1978, s. 97–106.
- Motyka J., *O chrześcijańskie małżeństwo*, „Kalendarz Ewangelicki” 1987, s. 147–159.
- Motyka J., *Trwałość małżeństwa a rozwód*, „Kalendarz Ewangelicki” 1976, s. 56–62.
- Nadolski B., *Leksykon symboli liturgicznych*, Kraków 2010.
- Nagórny J., *Etyka przymierza Starego Testamentu*, Lublin 2009.
- Nagórny J., *Płciowość – miłość – rodzina*, Lublin 2009.
- Napiórkowski S.C., *Jedność przed nami*, w: *Bliżej wspólnoty. Katolicy i luteranie w dialogu 1965–2000*, red. K. Karski, S.C. Napiórkowski, Lublin 2003, s. 283–448.
- Napiórkowski S.C., *Marcin Luter – świadek Jezusa Chrystusa*, w: *Bliżej wspólnoty. Katolicy i luteranie w dialogu 1965–2000*, red. K. Karski, S.C. Napiórkowski, Lublin 2003, s. 273–282.
- Nast W., *Spojrzenie na małżeństwa mieszane z perspektywy Kościoła ewangelicko-augsburskiego*, w: *Małżeństwa mieszane*, red. Z. Kijas, Kraków 2000, s. 49–54.
- Navarrete U., *Il matrimonio: patto naturale e realtà sacramentale*, in: *Matrimonio e disciplina ecclesiastica. XXI Incontro Studio Passo della Mendola-Trento, 4 luglio–8 luglio 1994*, Milano 1996, s. 9–30.
- Necel W., *Mażeńskie przymierze*, w: *Małżeństwo jako przymierze*, red. W. Necel, Stargard Szczeciński 2000, s. 7–19.
- Neuner P., *Ökumenische Theologie*, Darmstadt 1997.
- Nosowski Z., *Parami do nieba. Małżeńska droga świętości*, Warszawa 2010.
- Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, przekł. K. Augustyniak, Kraków 1998.
- Pabiasz W., *Małżeństwo i etyka seksualna w teologicznej refleksji Marcina Lutra*, Częstochowa 1993.
- Pannenberg W., *Człowiek, wolność, Bóg*, Kraków 1995.
- Pannenberg W., *Kim jest człowiek?*, tłum. E. Zwolski, D. Szumska, Paris 1978.
- Pastwa A., „*Amor benevolentiae – ius responsabile*”: oś interpersonalnego projektu małżeńsko-rodzinnego, w: *Miłość i odpowiedzialność – wyznaczniki kanonicznego przygotowania do małżeństwa*, red. M. Gwóźdź, A. Pastwa, Katowice 2013, s. 13–31.
- Pastwa A., „*Communio*” a prawne ujęcie małżeństwa, „*Ius Matrimoniale*” 2005, 10 [16], s. 7–27.
- Pastwa A., *Ekumeniczny walor formuły kodeksowej „fructuosa liturgica matrimonii celebratione” (KPK, kan. 1063, n. 3)*, „*Studia Oecumenica*” 2010, 10, s. 71–100.
- Pastwa A., *Istotne elementy małżeństwa*, Katowice 2007.
- Pastwa A., „*Komunia w Duchu*”. *Małżeństwo a Eucharystia w świetle norm kanonów 1065 § 2 i 1119 KPK*, „*Ius Matrimoniale*” 2012, 17 [23], s. 7–43.

- Pastwa A., *Personalistyczna wizja małżeństwa: idealizm czy realizm?*, „Ius Matrimoniale” 2004, 9 [15], s. 7–24.
- Pastwa A., *„Przymierze miłości małżeńskiej”. Jana Pawła II idea małżeństwa kanonicznego*, Katowice 2009.
- Pastwa A., *Teologiczno-antropologiczny fundament jedności i nierozzerwalności – istotnych przymiotów małżeństwa kanonicznego*, „Prawo Kanoniczne” 2004, 47, s. 77–92.
- Pastwa A., *Teologiczny fundament sakramentalności małżeństwa „in fieri” oraz „in facto esse”*, „Prawo Kanoniczne” 2003, 46, n. 3–4, s. 65–85.
- Pastwa A., *Wspólna celebrowanie liturgii małżeństw mieszanych wyzwaniem i szansą rozwoju dialogu z ewangelikami*, w: *W nurcie myśli Jana Kalwina*, „Ekumenizm i Integracja” 2009, 22, s. 103–122.
- Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, T. 3, Olsztyn 1984.
- Perzyński A., *L' uomo dell' alleanza. Antropologia biblica*, Lublin 2012.
- Piegsa J., *Małżeństwo sakramentem – rodzina domowym Kościołem*, Opole 2005.
- Piwko S., *Jan Kalwin. Życie i dzieło*, Warszawa 1995.
- Podzielny J., *Cele związku małżeńskiego według Marcina Lutra*, „Roczniki Teologii Ekumenicznej” 2010, 2 [57], s. 145–155.
- Podzielny J., *Wizja małżeństwa w świetle ewangelickiej etyki teologicznej*, Opole 2011.
- Prader J., *Das kirchliche Eherecht*, Wien 1991.
- Prader J., Reinhardt H.J.F., *Das kirchliche Eherecht in der seelsorgerischen Praxis*, Münster 2000.
- Przekop E., *Małżeństwa mieszane*, w: *Ku chrześcijaństwu jutra. Wprowadzenie do ekumenizmu*, red. W. Hryniewicz, J.S. Gajka, S.J. Koza, Lublin 1997, s. 615–656.
- Przymierze*, w: *Leksykon biblijny*, red. F. Rienecker, G. Maier, Warszawa 1994, s. 673–675.
- Przymierze*, w: *Nowy leksykon biblijny*, red. F. Kogler, Kielce 2011, s. 626–627.
- Przymierze*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, T. 8, red. T. Gadacz, B. Milerski, Warszawa 2003, s. 293–294.
- Przymierze*, w: *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, T. 2, Warszawa 1979, s. 1046.
- Puślecki E., *Ekumenizm „na luzie...”*, w: *O co chodzi w ekumenizmie? Czym jest dialog? Podstawowe idee Vaticanum II pół wieku później*, red. M. Kita, Kraków 2015, s. 11–25.
- Quesnel M., Gruson P., *Biblia i jej kultura*, Ząbki 2008.
- Ratzinger J., *Wielość religii i jedno Przymierze*, przekł. E. Pieciul, Poznań 2004.
- Richard z Taizé, *Objawiło się serce Boże*, Poznań 1996.
- Ritschl A., *Vorlesung „Theologische Ethik”*, Berlin 2007.
- Romaniuk K., *Małżeństwo i rodzina w Biblii*, Katowice 1983.
- Romaniuk K., *Sakramentologia biblijna*, Warszawa 1991.
- Romański E., *O zachowanie tożsamości ewangelickiej strony małżeństwa mieszane-go*, „Kalendarz Ewangelicki” 1981, s. 135–140.
- Rubinkiewicz R., *Troska narodu wybranego o kulturę narodowo-religijną*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1997, s. 159–174.

- Rychlicki C., *Sakramentalny charakter przymierza małżeńskiego*, Płock 1997.
- Sakrament małżeństwa*, w: *Leksykon liturgii*, oprac. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 1350–1370.
- Scheeben M.J., *Tajemnice chrześcijaństwa*, tłum. J. Rostworowski, I. Bieda, Kraków 1970.
- Schlink E., *Nach dem Konzil*, 1966.
- Selge K., *Ehe als Lebensbund*, Frankfurt am Main 1999.
- Skowronek A., *Małżeństwo i kapłaństwo jako spotęgowanie chrześcijańskiej egzystencji*, Włocławek 1996.
- Skrzypczak R., *Wiara i seks. Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie*, Kraków 2015.
- Sławik J., *Chrzest dzieci u Lutra. Ewolucja poglądów?*, „Rocznik Teologiczny ChAT” 1999, 41.1–2, s. 121–130.
- Słomka W., *Małżeństwo – duchowość w cielesności*, w: *Małżeństwo – przymierze miłości*, red. J. Misiurek, W. Słomka, Lublin 1995, s. 57–69.
- Słownik kościelny łacińsko-polski*, przekł. A. Jougan, Przemyśl 1948.
- Sobański R., *Wyznaczniki kanonicznego prawa małżeńskiego*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1997, 30, s. 113–123.
- Sobczak A., *Czym jest chrześcijańskie małżeństwo. Istota chrześcijańskiego małżeństwa w świetle kanonistyki*, Poznań 2006.
- Sokołowski T., *Prawo rodzinne. Zarys wykładu. Wydanie czwarte*, Poznań 2008.
- Sosnowski S., *Kościół wierzy tak jak się modli*, <http://archidiecezja.lodz.pl/czytelni/sosnowski/sosnow1.html> [Dostęp: 8 września 2011 r.].
- Spirago F., *Katolicki katechizm ludowy*, przekł. W. Galant, T. 3, wyd. 2., Mikołów–Warszawa 1911.
- Strätz H.W., *Ehe*, in: *Lexikon des Kirchenrechts*, Hrsg. S. Haering, H. Schmitz, Wien 2004, s. 217–232.
- Strzelecka K., *Berit – przymierze*, Warszawa 1995.
- Suppan K., *Die Ehelehre Martin Luthers*, München 1971.
- Szajajko A., *Rzymskokatolicki a ewangelicki obraz Marcina Lutra*, Kraków 2013.
- Sztafrowski E., *Podręcznik prawa kanonicznego*, Warszawa 1986.
- Szytchmiller R., *Miłość małżeńska a Sobór Watykański II*, w: *Małżeństwo – przymierze miłości*, red. J. Misiurek, W. Słomka, Lublin 1995, s. 39–55.
- Szymik S., *Małżeństwo i rodzina w Biblii*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1997, s. 205–225.
- Święty Tomasz z Akwinu, *Summa Teologiczna*, T. 32, przekł. F. Bednarski, London 1982.
- Święty Tomasz z Akwinu, *Wykład dwóch przykazań miłości i dziesięciorga przykazań Bożych*, w: *Dzieła wybrane*, red. J. Salij, Kęty 1999, s. 647–693.
- Tertulian, *Do żony*, w: Tertulian, *Wybór pism. Część druga*, „Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy”, T. 29, red. W. Myszor, Warszawa 1983, s. 145–164.
- Tranda S., *O Katechizmie heidelberskim – pozytywnie i negatywnie*, „Kalendarz Ewangelicki” 2013, s. 149–161.
- Tranda Z., *Małżeństwa mieszane. Punkt widzenia Kościoła ewangelicko-reformowanego*, w: *Małżeństwa mieszane*, red. Z. Kijas, Kraków 2000, s. 55–67.
- Trstenský F., *Przymierze z Jahwe w krainie Moabu. Analiza egzegetyczna i teologiczna Pwt 29–30*, Lublin 2006.

- Turnaturi E., *Liberta' e consenso matrimoniale*, in: *Matrimonium et ius*, ed. C. Gnazi, Città del Vaticana 2006, s. 121–143.
- Uglorz M., *Autorytet Pisma Świętego w Kościele ewangelicko-augsburskim*, w: *Autorytet Pisma Świętego*, red. W. Hanc, J. Aptacy, Warszawa 2008, s. 41–51.
- Uglorz M., *Izrael ludem Jahwe. Zarys starotestamentowej antropologii teologicznej*, Bielsko-Biała 2012.
- Uglorz M., *Luter*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, T. 6, red. T. Gadacz, B. Miler-ski, Warszawa 2003, s. 318–323.
- Uglorz M., *Od samoświadomości do świadectwa wiary*, Warszawa 1995.
- Uglorz M., *Pobożność chrześcijańska według pisma Lutra „O wolności chrześcijanina”*, w: *Teologia wiary*, red. M. Uglorz, Bielsko-Biała 2007, s. 203–209.
- Urbanek B., *Idea przymierza w mowie Jezusa o pasterzu, bramie i owcach (J 10,1–18.26–29)*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich” 2012, 9, s. 447–467.
- „*Ut unum*”. *Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu 1982–1998*, red. S.C. Napiórkowski, K. Leśniewski, J. Leśniewska, Lublin 2000.
- Von Balthasar H.U., *Wiarygodna jest tylko miłość*, przekł. E. Piotrowski, Kraków 1997.
- Walton R.C., Hannah J.D., Peterson S.L., *Kościoły zachodnie. Chrześcijańskie tablice encyklopedyczne*, T. 3, Warszawa 2007.
- Warchałowski K., *Prawo wyznaniowe. Wybór źródeł*, Warszawa 2000.
- Wawro R., *Małżeństwa mieszane i im podobne – aspekty prawne*, „Kronika Archidiecezji Przemyskiej” 2010, 95.2, s. 284–296.
- Wenz G., *Grundfragen ökumenischer Theologie*, Göttingen 1999.
- Wenz W., *Kancelaria parafialna jako przestrzeń kościelnego posługiwania. Studium kanoniczno-pastoralne*, Wrocław 2008.
- West C., *Teologia ciała dla pocztujących*, Warszawa 2009.
- Wieja H., *Poszukiwani ludzie przymierza*, w: *Przymierze w oczach Boga i ludzi*, red. K. Barczuk, Ustrón 2012, s. 29–38.
- Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 2001.
- Wojtyła K., *Tryptyk rzymski*, Kraków 2003.
- Wrochna M., *Będą jednym ciałem...*, Poznań 2003.
- Wypych S., *Pięcioksiąg*, w: „Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych”, T. 1, red. J. Frankowski, Warszawa 1987.
- Wypych S., *Przymierze i jego odnowa*, Kraków 2003.
- Zuberbier A., *Sakramenty*, w: *Porównanie wyznań*, red. A. Zuberbier, Warszawa 1988, s. 59–66.
- Żądło A., „*Lex orandi – lex credendi*” w modlitwach nad darami Adwentu w Mszale Pawła VI, Katowice 2013.
- Żurowski M., *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987.
- Żurowski M., *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, Katowice 1976.
- Żwak S., *Zagadnienia małżeństwa w świetle etyki chrześcijańskiej*, Warszawa 1951 [praca magisterska, Biblioteka Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie].
- Żychiewicz T., *Stare przymierze*, Kraków 2000.

Monika Gwóźdź

Covenant  
Fundamental premises of marriage legislation  
of the Roman Catholic Church and Evangelical Churches

Summary

This publication is an analysis of the fundamental premises of marriage legislation of the Catholic Church and Evangelical Churches. In chapter one, starting from the etymology of basic terms, the biblical idea of covenant and the idea of marital covenant are presented. In chapter two, citing the statements of the Fathers of the Church and Christian authors, the development of the doctrine in this regard is described, whereas the next chapter is devoted to the evangelical idea of marriage arising in the sixteenth century. The analysis is preceded with a presentation of the profiles of select main reformers. Given the fact that the Catholic Church's response to reformers' teachings was an announcement of the dogma of the sacramentality of marriage, the development of the Catholic doctrine is discussed in chapter four. The monograph is completed with an analysis of the issue on the plane of theological anthropology, wherein common elements are recognized, making it possible to enter an ecumenical dialogue.

**Key words:** covenant, marriage, sacrament, ecumenism, canon law.

Monika Gwózdź

## L'alleanza

### Le premesse fondamentali della legislazione matrimoniale della Chiesa cattolico-romana e delle Chiese evangeliche

#### Sommario

La pubblicazione costituisce un'analisi delle premesse fondamentali della legislazione matrimoniale della Chiesa cattolico-romana e delle Chiese evangeliche. Nel primo capitolo dello studio, partendo dall'etimologia dei termini essenziali, è stata presentata l'idea biblica dell'alleanza e l'idea dell'alleanza matrimoniale. Nel secondo capitolo, richiamandosi alle affermazioni dei padri della Chiesa e degli scrittori cristiani, è stato descritto lo sviluppo della dottrina in tal materia; il capitolo successivo, invece, è stato dedicato alla descrizione dell'idea evangelica del matrimonio che nacque nel XVI secolo. Un'esplicazione di una scelta di profili dei principali riformatori è stata anteposta all'analisi. Tenuto conto del fatto che la proclamazione del dogma sulla sacramentalità del matrimonio divenne la risposta della Chiesa cattolica all'insegnamento dei riformatori, nel quarto capitolo della monografia è stato trattato lo sviluppo della dottrina cattolica. Lo studio termina con l'analisi della problematica presentata sul piano dell'antropologia teologica in cui si scorgono elementi comuni e che permettono, al contempo, di intraprendere il dialogo ecumenico.

Parole chiave: alleanza, matrimonio, sacramento, ecumenismo, diritto canonico.

Redaktor Barbara Todos-Burny  
Projektant okładki Magdalena Starzyk  
Łamanie Alicja Załęcka

Copyright © 2019 by  
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego  
Wszelkie prawa zastrzeżone

**ISSN 0208-6336**  
**ISBN 978-83-226-3447-9**  
(wersja drukowana)  
**ISBN 978-83-226-3448-6**  
(wersja elektroniczna)

Wydawca  
**Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego**  
**ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice**  
[www.wydawnictwo.us.edu.pl](http://www.wydawnictwo.us.edu.pl)  
e-mail: [wydawus@us.edu.pl](mailto:wydawus@us.edu.pl)

---

Wydanie I. Ark. druk. 11,0. Ark. wyd. 14,0. Papier  
offset. kl. III, 90 g      Cena 24,90 zł (w tym VAT)

---

Druk i oprawa:  
Volumina.pl Daniel Krzanowski  
ul. Księcia Witolda 7–9, 71-063 Szczecin